

EDUCATION FOR ACHIEVING SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Monograph 35

Katowice

2020

EDUCATION FOR ACHIEVING SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Edited by Iryna Ostopolets and
Michał Ekkert

Series of monographs Faculty
of Architecture, Civil Engineering
and Applied Arts
Katowice School of Technology
Monograph 35

Publishing House of Katowice School of Technology, 2020

TABLE OF CONTENTS:

Preface	5
 Part 1. Modern Concepts and Technologies in Education for Sustainable Development	 7
1.1. Integration in education as a factor of sustainable development of the society	7
1.2. The issue of junior schoolchildren's self-control skills formation in theory and modern educational practice	13
1.3. Development of research activities of older preschool children in the project implementation process	22
1.4. Technology of increase the educational potential of parents from families of internally displaced persons	30
1.5. Cultural thinking developing technologies in the conditions of forming of New Ukrainian School	36
1.6. The support of the gifted as one of the conditions of sustainable development (experience of potential students' identification in Spanish schools)	43
1.7. Directions of cooperation of the special needs teacher with families that raise children with disabilities	49
1.8. The issue of junior schoolchildren's environmentally expedient behavior formation in theory and school practice	57
1.9. Strategic guidelines for raising public finance openness based on budget implementation for citizen	67
1.10. Project activity as a means of implementing sustainable development in out-of-school educational establishments	77
1.11. Usage of nonverbal communication in PE lesson	86
1.12. Scientific and pedagogical principles of healthcare for pupils	94
1.13. Quality management educational services in Great Britain: institutional regulation	102
 Part 2. Contemporary Approaches to the Application of Sustainable Development Principles in Higher Education	 107
2.1. Implementation of sustainable development ideas into the content of natural science teachers professional training	107
2.2. Theoretical and methodical bases of applying the integrative approach in the process of future primary school teachers' professional training	122
2.3. Modern interactive approaches to teaching lecture disciplines in the system of distance higher education (philological focus area)	134
2.4. Organizational and pedagogical aspects of organizing the system of scientific and methodical work as the condition of constructing a teacher's successful professional career	144
2.5. Problems of obtaining quality education in Ukraine: causes and consequences	156
2.6. Determining the need for professional skills and its impact on supply	163
2.7. Continuing education as a precondition for sustainable development of a specialist	170

2.8. The significance of soft skills for the quality training of future teachers in the context of Ukraine's achievement of sustainable development goals	178
2.9. Dependence of student anxiety from temperament and its optimization during the educational process	188
2.10. Quality education and science as a basic component of ensuring the state sustainable development	195
2.11. Communicative competence development in higher education students	203
2.12. The vector of scientific activity of the Institute of Musical Art in Drohobych in the context of the development of Ukrainian pedagogy, art and culture	217
2.13. Characteristics of mentoring technology in professional development of future teachers of preschool education institutions	223
2.14. The system of future teachers' subjectness formation in the course of professional training: a systematic approach	237

Part 3. Applied Aspects of Sustainable Development Ideas Implementation in Higher Education	246

3.1. The importance of a interdisciplinary approach in teaching higher mathematics for IT specialities	246
3.2. Motivational-value component in the structure of future bachelors' degrees in physical therapy, ergotherapy for the application of fitness and health technologies in professional activity	252
3.3. Model of training future teachers for preschoolers' health-saving competence formation by means of game activity	261
3.4. Formation of linguoculturological competence by foreign students of non-specialized university	273
3.5. Modern model of higher professional physical education: acme-cultural dimension	279
3.6. The interrelation of competency and interdisciplinary approaches as a condition for the formation of competitive strategies for training human health professionals	287
3.7. Tandem foreign languages learning as the way of developing students' professional competence in higher technical educational establishments	295
3.8. Theoretical aspects of students' adaptive abilities development as the aspect of Labour Safety course teaching	302
3.9. Development of communicative skills of future teachers of fine art during the work on the plein-air	308
3.10. Tourist-educational aspect of using innovative moderation in the process of training students of the specialty of tourism	315
3.11. Use of mobile software applications in individual physical exercises	322

Annotation	328

About the authors	338

2.11. COMMUNICATIVE COMPETENCE DEVELOPMENT IN HIGHER EDUCATION STUDENTS

2.11. ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Вступ. Сучасне суспільство істотно підвищує вимоги до рівня професіоналізму особистості, воно вимагає розширення та оновлення освітянського діапазону у плані професійної, в тому числі комунікативної, підготовки фахівців. Отримання комунікативних знань, вмінь та навичок буде сприяти успішній праці та виконанню дедалі складніших професійних завдань. Здобувачі вищої освіти мають постійно розвивати насамперед комунікативні вміння, які сприятимуть здійсненню професійної діяльності.²⁷⁰

Комунікативна компетентність є системно-структурним утворенням особистості. Огляд наукових джерел показав, що важливими елементами комунікативної компетентності є знання з психології особистості, груп спілкування; знання про себе учасників спілкування; знання про способи цілеспрямованого використання мовленнєвих засобів для розв'язання завдань спілкування; знання про невербальну комунікацію (В. Захаров, С. Максименко, З. Смелкова, В. Лабунська та ін.).²⁷¹

У зв'язку з цим надзвичайно актуалізується потреба у фахівцях з високим рівнем розвитку комунікативної компетентності, яка являє собою систему комунікативних знань і умінь суб'єкта спілкування. Передусім це стосується фахівців професій типу «людина-людина».²⁷²

На сьогодні недостатньо повно розкрито місце комунікативної компетентності у складі ключових компетентностей, оскільки кожна країна виділяє базові компетентності, виходячи зі своїх пріоритетів; актуалізація проблеми розвитку комунікативної компетентності фахівця зумовлена невпинним зростанням у сучасних соціокультурних умовах її значущості, володінням сукупністю знань, умінь і навичок, що забезпечують ефективне спілкування передусім у діяльності правника-практика. У зв'язку з цим перед суспільством постала нагальна потреба у випереджальній освіті й безперервному професійному та комунікативному розвитку особистості. Задоволення цієї потреби пов'язане із впровадженням в освітній простір компетентісно спрямованого підходу, що є концептуальним орієнтиром у визначенні змісту й форм організації навчання, в тому числі навчання спілкуванню.²⁷³ Комунікативний напрямок підходу до становлення комунікативно компетентної особистості передбачає вироблення відповідних умінь і навичок, розвиток культури спілкування, комунікативну творчість, що мають ґрунтуватися на перевірених практикою взаємодії наукових знаннях.

Теоретичні аспекти проблеми формування комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти

Зміст і компоненти комунікативної компетентності. Динамічне, суперечливе, складне і багатогранне ХХІ століття є століттям комунікації. Глобалізаційні процеси, що супроводжуються зростанням інтенсивності обсягів інформаційних потоків, актуалізували роль комунікації і комунікаційних аспектів як стратегічного ресурсу та системоутворювального фактору в розвитку національної правової системи, ефективного

²⁷⁰ Білоножко А. В. Соціально-психологічні чинники становлення комунікативної культури майбутнього юриста в процесі професійної підготовки: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05 / А. В. Білоножко; Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К., 2008. – 21 с.

²⁷¹ Барко В. І. Психологія управління персоналом органів внутрішніх справ: монографія / В. І. Барко. – К.: Ніка центр, 2009. – 448 с.

²⁷² Там само.

²⁷³ Губарева О. С. Психологічні особливості формування професійної компетентності працівників ОВС: автореф. дис. ... канд. психолог. наук: спец. 19.00.06 «Юридична психологія» / О. С. Губарева – Х., 2005. – 19 с.

механізму взаємодії і конструктивного діалогу держави і громадськості.²⁷⁴ Під впливом трансформацій культурних комунікацій в умовах розвитку національної правової системи підвищується роль комунікативної компетентності здобувача вищої освіти як невід'ємної, центральної складової готовності до професійної діяльності.

У психолого-педагогічній літературі погляди вчених на тлумачення понять «комунікація» і «спілкування» можна розподілити за трьома напрямками²⁷⁵:

1. Г. Андреева, С. Гончаренко, Б. Ломов, Л. Петровська, А. Петровський вважають, що поняття «спілкування» ширше за змістом, ніж «комунікація», оскільки спілкування – це складний процес, під час якого відбувається збагачення кожного з учасників за рахунок і обміну інформацією (комунікація), і сприйняття іншої людини (перцепція), і взаємного впливу (інтеракція).

2. Н. Волкова, І. Зарецька, Є. Ільїн, Є. Рапацевич наполягають на тому, що поняття «комунікація» включає в себе більш вузьке «спілкування», оскільки акт спілкування входить до структури двостороннього обміну інформацією (комунікації) як у живій, так і в неживій природі та суспільстві.

3. Ф. Бацевич, Ж. Глозман та укладачі словників сучасної української мови, іншомовних слів визнають, що поняття «спілкування» та «комунікація» можна ототожнити, але тільки в лінгвістичному аспекті (педагогіка та психологія приділяють увагу визначенню сутності кожного з цих понять як особливих видів людської діяльності).

Назагал комунікація як взаємодія суб'єкта і об'єкта містить у наукових оцінках два підходи: з одного боку, вона трактується як звичайний процес спілкування, в основу якого покладено обмін інформацією (такі погляди переважають у дослідників різних галузей), а з іншого – у комунікації вбачається спосіб розв'язання проблемних питань, метод урегулювання стосунків, а не звичайний обмін інформацією. Однак і в першому, і в другому випадках щонайменше вивченими залишаються не загальні особливості способів взаємодії співрозмовників, а конкретні – галузеві фахові комунікації.

Комунікативна компетентність представляє собою здатність особистості застосувати в конкретному спілкуванні знання мовлення, способи взаємодії з навколишніми і віддаленими людьми та подіями, навички роботи у групі, володіння різними соціальними ролями.²⁷⁶

У наукових дослідженнях компетентність аналізують, по-перше, як інтегровану здатність особистості, набутуу процесі навчання, що охоплює знання, уміння, навички, досвід, цінності, які можуть цілісно реалізуватися на практиці (О. Савченко), здатність використовувати мову в різних сферах спілкування (О. Аршавська, М. Вятютнев, Д. Ізаренков, С. Савіньон, О. Скворцова). Складовими комунікативної компетентності є розумові здібності, мовленнєва діяльність, здібність, здатність людини до спілкування в одному, кількох або всіх видах діяльності, здібності до педагогічної комунікації. По-друге, комунікативна компетентність являє собою сукупність знань, умінь і навичок (Н. Гез, О. Казарцева, О. Красівська, Г. Рурік, Ю. Федоренко, Д. Хаймс та ін.).²⁷⁷

Комунікативна компетентність розглядається як сукупність знань про спілкування в різноманітних умовах та з різними комунікантами, а також уміння їх ефективного застосування в конкретному спілкуванні в ролі адресанта й адресата. Сформованість цієї якості у майбутніх фахівців права передбачає володіння мовленнєвими уміннями й навичками, необхідними для спілкування, сукупність знань про норми й правила ведення комунікації.²⁷⁸

²⁷⁴ Янкина Н. В. Формирование межкультурной компетентности студента университета: дисс. ...д-ра пед. наук: 13.00.08. / Н. В. Янкина. – Оренбург, 2006. – 360 с.

²⁷⁵ Хуторской А. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования / А. Хуторской // Народное образование. – 2003. – № 2. – С. 58-64.

²⁷⁶ Козак С. І. Формування іномовної комунікативної компетенції майбутніх фахівців морського флоту: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. / С. І. Козак. – Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – О., 2007. – 20 с.

²⁷⁷ Жуков Д. Д. Комунікативна компетентність юриста: компоненти, критерії та рівні прояву / Д. Д. Жуков // Молодий вчений. – 2009. – № 9. – С. 108-110.

²⁷⁸ Там само.

Визначення поняття «компетентність» також не є однозначним. Науковцями рівною мірою використовуються два близьких, але не тотожних поняття: «компетентність» та «компетенція», хоча немає ще взаємоузгодженого підходу до їхньої систематизації.²⁷⁹

Компетентність тлумачиться як «коло» питань, в яких людина добре «розуміється» і включає сукупність новоутворень, знань і умінь (вміння аналізувати, передбачати наслідки професійної діяльності, використовувати інформацію тощо), системи цінностей та відносин, що сприяють створенню ціннісно-сміслових, поведінкових, мотиваційних, емоційно-вольових результатів діяльності особистості.

Компетентність визначається як: 1) володіння компетенцією; 2) властивість за значенням «компетентний», тобто такий, який має достатні знання в якій-небудь галузі; який з чим-небудь добре обізнаний, тямущий; який ґрунтується на знанні, кваліфікований.²⁸⁰

Українські вчені по-різному визначають поняття компетентності. На думку М. Холодної, компетентність – це особливий тип організації предметно-специфічних знань, що дозволяють приймати ефективні рішення у відповідній галузі діяльності. І. Родигіна вважає, що компетентність – це не специфічні предметні вміння та навички, навіть не абстрактні загальнопредметні мисленнєві дії чи логічні операції, а конкретні життєві, необхідні людині будь-якої професії, віку, сімейного стану – взагалі будь-якій людині.²⁸¹

Поряд із поняттям «компетентність» використовується поняття «компетенція». Під компетенцією розуміється здатність, необхідну для вирішення завдань та отримання необхідних результатів діяльності; також її трактують як діяльнісні знання, вміння, навички, досвід, тобто інтеграцію в єдине ціле засвоєних людиною окремих дій, способів і прийомів розв'язування завдань. Саме особистісні компетенції дають можливість досягти успішності у професійній діяльності. Відсутність у фахівця розвинених належним чином власне особистісних компетенцій (комунікативність, презентабельність, толерантність, гнучкість тощо) значно знижує рівень результативності та ефективності професійної діяльності.

Вважаємо, що комунікативна компетентність складається з різних компетенцій. Вчені виділяють такі: мовна (лексичні, граматичні, фонетичні, орфографічні знання); мовленнєва (вміння аудіювання, читання, письма та мовленнєві вміння, вміння будувати граматично правильні й усвідомлені висловлювання, мовленнєві лексичні навички, мовленнєві граматичні навички, граматичний рівень речення, мовленнєво-слуховимовні навички); соціокультурна; соціолінгвістична (розуміння соціального контексту, в якому використовується мова); дискурсивна (вміння продукувати текст); стратегічна (компенсація часткових знань, умінь та навичок); предметна (відповідає за зміст висловлювання і забезпечує одержання знань про той фрагмент світу, що є предметом мовлення); прагматична (здатність використовувати висловлювання в певних мовленнєвих актах, співвідносячи їх з умовами спілкування).²⁸²

Так, мовленнєва компетенція включає знання сучасної української літературної мови на всіх її рівнях: фонетичному, орфоепічному, лексичному, граматичному, морфемному, морфологічному, орфографічному, синтаксичному, пунктуаційному. Оскільки мова – це знакова система, яка використовується в мовленні, необхідним є засвоєння знань, формування умінь і навичок указаних рівнів сучасної української літературної мови з метою використання її в мовленні.

Мовленнєва компетенція – це діяльність, власне спілкування (комунікація), у процесі якої формуються практичні вміння. Важливим є дотримання комунікативних якостей мовлення: правильності (нормативності), точності, логічності, доречності, образності,

²⁷⁹ Козак С. І. Формування іномовної комунікативної компетенції майбутніх фахівців морського флоту: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. / С. І. Козак. – Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – О., 2007. – 20 с.

²⁸⁰ Там само.

²⁸¹ Родигіна І. В. Компетентісно орієнтований підхід до навчання / І. В. Родигіна. – Х.: Вид. група «Основа», 2006. – 96 с.

²⁸² Підручна З. Ф. Формування професійної комунікативної компетентності майбутніх перекладачів у процесі фахової підготовки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти / З. Ф. Підручна; Терн. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. – Тернопіль, 2008. – 22 с.

чистоти, послідовності, багатства, адекватності, змістовності, а також знання мовленнєвих засобів і їх використання, в тому числі видів, типів, стилів мовлення. У процесі формування мовленнєвої компетенції розвиваються мовленнєві якості і вміння, що є важливим показником рівня культури і майстерності фахівця. Отже, перш за все у здобувачів вищої освіти має бути розвинена мовленнєва культура, яка передусім формування комунікативної культури під впливом психофізіологічних, соціокультурних і професійних факторів.²⁸³

Проведені вченими дослідження показали, що усвідомлення особистістю належності до співтовариства професіоналів є результатом тривалого і складного соціокомунікативного процесу, який поєднує фахову соціалізацію і розвиток самосвідомості, спрямований на вдосконалення передусім комунікативної компетентності як інструмента професійного зростання. Вдосконалення комунікативної компетентності ґрунтується передусім на розумінні сутності цього феномена, а також на особистісному ставленні до професії та ціннісних орієнтаціях фахівця у сфері професійно-комунікативної діяльності, що виявляється у характері, способах і засобах професійної взаємодії.

Отже, всі типи комунікації, в яких проявляються комунікативні уміння й навички, рівень комунікативного розвитку комунікантів, можливості їх професійної й міжособистісної взаємодії, великою мірою узалежені від комунікативної компетентності учасників спілкування.

Шляхи формування комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти. На цей час за умов становлення демократії в нашій державі важливим є підвищення ефективності та вдосконалення підготовки здобувачів вищої освіти шляхом формування в них комунікативної компетентності як однієї зі складових високоякісної професійної діяльності.

Оскільки метою вищої освіти в Україні в контексті вимог Болонського процесу стає підготовка фахівців, здатних забезпечити перехід від індустріального до інформаційно-технологічного суспільства через новаторство у навчанні, вихованні та науково-методичній роботі, то наголос усе більше робиться на універсальності підготовки здобувача вищої освіти, його адаптованості до ринку праці.²⁸⁴

Вагома роль громадянської зрілості, професійної етики, правової і психологічної культури; глибокої пошани до закону, принциповості і незалежності в забезпеченні законності та правопорядку, свобод і законних інтересів особи, її охорони та соціального захисту; соціальних цінностей правової держави, честі і гідності, наукового світогляду, глибоких знань права; потреби у формуванні навичок ділового спілкування державною та однією з іноземних мов, розуміння соціальної значущості майбутньої професії, готовності до зміни характеру своєї професійної діяльності і роботи над міждисциплінарними проектами.²⁸⁵

Закономірно, що викладання гуманітарних дисциплін для здобувачів вищої освіти надають особливого значення, адже важливою складовою професійності є його практичні уміння та навички, яких необхідно набути у процесі фахової підготовки, адже посилюються вимоги до фахівця, який здатний знайти своє місце в житті, самовизначитися та реалізувати себе, а також у зв'язку з необхідністю визначення духовного потенціалу молодого покоління, цінності якого багато в чому є відображенням цінностей суспільства.²⁸⁶

Психолого-педагогічний супровід здобувача вищої освіти передбачає, крім того, ще й здійснення самодіагностики своїх професійно-комунікативних якостей та вмінь, а також

²⁸³ Бандурка О. М. Юридична деонтологія: підручник / О. М. Бандурка, О. Ф. Скакун. – Х.: Вид-во НУВС, 2002. – 336 с.

²⁸⁴ Журавський В. Юридична освіта в Україні: сучасний стан та напрями вдосконалення / В. Журавський, О. Копиленко // Право України. – 2004. – № 11. – С. 3-6.

²⁸⁵ ДСВО МОНУ. Галузевий стандарт вищої освіти України. Освітньо-професійна програма бакалавра галузі знань 081 – право спеціальності 081 – право. – Вид. офіц. тимчас. – Рівне, 2015. – 38 с.

²⁸⁶ Дибкова Л. М. Індивідуальний підхід у формуванні професійної компетентності майбутніх економістів: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Л. М. Дибкова. – К., 2006. – 20 с.

особистісних якостей та обмежень у компетентності. При цьому здобувач вищої освіти має виступати в ролі практичного психолога, педагога й оцінити свою комунікативну компетентність. Це треба здійснювати періодично на всіх етапах професійного становлення (адаптації, первинної та вторинної професіоналізації і професійної майстерності) для наступного розвитку чи корекції продіагностованих якостей і вмінь. Отримані знання про себе мають стати підґрунтям для подальшої роботи з самовдосконалення, а також для усунення комунікативних проблем за допомогою психолога чи спеціаліста-викладача. Ці психодіагностичні методи можуть бути використані для самодіагностики і визначення проблем у розвитку комунікативної компетентності представників різних професій, а також спеціалізацій, котрі виконують у комунікативній діяльності аналогічні функції.²⁸⁷ Науковці з'ясували, що такі основні характеристики комунікативної компетентності, як комунікативно-моленнева, соціально-перцептивна й інтерактивна, зазвичай визначають її розвиток. Але кореляційні зв'язки в її структурі стають більш тісними й розгалужені у тих фахівців, котрі активно займалися самовдосконаленням, зокрема самотійно, в міру набуття ними професіоналізму.

Виходячи із виняткової важливості розвитку інструментальних засобів суб'єкта фахового спілкування, на яких наголошувалося вище, тобто комунікативних умінь та навичок, здобувач вищої освіти, який усвідомлює важливість охарактеризованих чинників оптимізації розвитку його комунікативної компетентності й кожного з її основних компонентів, має відповідально ставитися до особистісного і професійно-комунікативного самовдосконалення як майбутнього фахівця. У цьому зв'язку слід постійно дбати про поглиблення своїх комунікативних мотивів і потреб, про розвиток ціннісної сфери, про стабілізацію професійної спрямованості, про самоорганізацію в діяльнісному спілкуванні та виховання морально-комунікативних якостей. Усе це сприятиме такому здобувачу вищої освіти набутті належного рівня комунікативного професіоналізму.²⁸⁸

Для гармонізації міжособистісної взаємодії суб'єкт спілкування має постійно тренуватися у вдосконаленні тих умінь подолання розбіжностей і залагодження конфлікту, які позитивно впливають на емоційний стан і сталість відносин партнерів спілкування: це вміння запобігати і «згладжувати» конфлікти, вміння визнавати помилки і здатність до компромісних дій. Однак треба враховувати, що тільки здатність до співробітництва забезпечує продуктивність поведінки в конфліктній ситуації, бо обидва її учасники досягають успіху. Треба програвати реальні психологічно складні ситуації: проблемні, конфліктні, що сприяє підвищенню соціальної адаптованості особистості.²⁸⁹

Здійснені нами спостереження освітнього процесу дозволяють зазначити, що підготовка здобувачів вищої освіти буде ефективною у процесі вивчення дисциплін гуманітарного циклу, зокрема за філологічним, етичним, правовим, психолого-педагогічним та іншими напрямками. Вважаємо важливим те, що гуманітарна підготовка здобувачів вищої освіти сприяє формуванню не «вузькопрофільного» фахівця, який суто виконує свої професійні обов'язки, що призводить до стандартизації особистості, а багатогранної гармонійної особистості, здатної розкрити і реалізувати власний потенціал, зокрема лідерський, оскільки поняття «гуманітарний» (від лат. *humanitas* – людська природа, освіченість) означає звернений до людської особистості, до прав та інтересів людини.²⁹⁰

З метою ефективного формування комунікативної компетентності в освітньому процесі залучають здобувачів вищої освіти до виконання професійних завдань, орієнтованих на

²⁸⁷ Там само.

²⁸⁸ Гусарев С. Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності): навч. посіб. / С. Д. Гусарев, О. Д. Тихомиров. – К.: Знання, 2005. – 655 с.

²⁸⁹ Насіленко Л. А. Використання інноваційних технологій навчання на заняттях з судової риторики / Л. А. Насіленко // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2012. – № 4 (22). – С. 253-259.

²⁹⁰ Мороз Л. Професійно-педагогічний тренінг у становленні особистості фахівця (на прикладі працівників ОВС): монографія / Л. Мороз // Київський нац. ун-т внутрішніх справ. – К.: Надвірнянська друкарня, 2007. – 312 с.

формування механізмів мислення, розвиток комунікативних здібностей, рефлексивної сфери особистості та ін.

Практичні заняття проводяться як тренінги вербальної публічної комунікації, що спрямовані на розвиток мовленнєвих навичок професійної комунікації: умінь чітко, конкретно, зрозуміло, лаконічно, доцільно, процесуально формулювати питання, уважно слухати відповіді, за допомогою питань уточнювати, з'ясовувати окремі деталі; умінь вести діалог, дискусію, суперечку, дотримуючись особливостей комунікативної поведінки, а саме: тактовності, об'єктивності, толерантності; умінь і навичок, необхідних для проведення ефективного консультування і вибудови взаємостосунків.²⁹¹

Ніяка інша здатність, якою може володіти людина, не дає йому можливості так швидко зробити кар'єру і домогтися визнання, як здатність добре говорити. Тому, викладаючи дисципліну «Риторика», пропонуємо студентам на семінарських заняттях теми: «Підготовка до публічного мовлення», «Публічне мовлення як мистецтво переконання», «Структура публічного мовлення», «Вербальна та невербальна комунікація» та ін., а під час викладання «Української мови» (за професійним спрямуванням) пропонуємо теми «Культура усного професійного спілкування», «Презентація як різновид публічного мовлення» та ін.

У ЗВО для підвищення якості професійної комунікації здобувачів вищої освіти застосовується інтегративний підхід (установлення зв'язків між незалежними предметами, процесами, явищами тощо). Інтеграція гуманітарних дисциплін – це процес становлення якісної цілісності раніше розрізнених елементів. У зв'язку з цим для удосконалення професійної комунікації здобувачів вищої освіти упроваджується в освітній процес особистісно орієнтовані інноваційні технології, в основі яких передбачено: сучасний погляд на особистість здобувача вищої освіти як пріоритетну мету вищої освіти; визнання того, що основними якостями особистості є вищі етичні цінності; гуманізація і демократизація співпраці викладачів і студентів; відмова від моралізування і примушення в навчанні; акцент на самовдосконалення та творчий розвиток студентів; навчання з урахуванням емоційного інтелекту, який слід розвивати у процесі фахової підготовки.²⁹²

В інтегративному підході до формування готовності здобувача вищої освіти до професійної комунікації передбачається одна з необхідних можливостей підготовки висококваліфікованого фахівця, адже фахівцю крім правових знань потрібні й уміння спілкуватися з людьми, переконувати їх, враховуючи індивідуально-психологічні особливості. Тому значення спілкування у професійній діяльності в багатьох випадках відіграє провідну роль.²⁹³

Отже, аналіз освітньо-кваліфікаційних характеристик, навчальних планів, навчально-методичного забезпечення спеціальних дисциплін, виробничої практики, узагальнення педагогічного досвіду засвідчив, що освітній процес загалом створює необхідні умови для формування комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти. Принагідно хочемо запропонувати загальні інструменти міжособистісних комунікацій для здобувачів вищої освіти (за А. Жалинським), які слід опанувати у процесі гуманітарної підготовки у ЗВО²⁹⁴:

1. Мова, знакові системи, понятійний апарат, які б сприймали всі учасники взаємодії.
2. Стратегія, тактика, манера поведінки фахівця у процесі взаємодії, включаючи співвідношення переконання, навіювання, відбір і дозування аргументів.

²⁹¹ Концепція розвитку вищої юридичної освіти в Україні – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/konceptsiya-vdoskonalennya-pravnichoyi-yuridichnoyi-osviti-dlya-fahovoyi-pidgotovki-pravnika>.

²⁹² Насіленко Л. А. Використання інноваційних технологій навчання на заняттях з судової риторики / Л. А. Насіленко // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2012. – № 4 (22). – С. 253-259.

²⁹³ Мороз Л. Професійно-педагогічний тренінг у становленні особистості фахівця (на прикладі працівників ОВС): монографія / Л. Мороз // Київський нац. ун-т внутрішніх справ. – К.: Надвірнянська друкарня, 2007. – 312 с.

²⁹⁴ Журавський В. Юридична освіта в Україні: сучасний стан та напрями вдосконалення / В. Журавський, О. Копиленко // Право України. – 2004. – № 11. – С. 3-6.

3. Визначення системи і меж поступок у процесах взаємодії, прийнятних результатів взаємодії як для фахівця, так і для його партнерів.

4. Вибір відповідних умов взаємодії, включаючи місце, час, наявність сторонніх осіб і т.д.

Процес гуманітарної підготовки у ЗВО, під час якого застосовують інтегративні технології, сприяє формуванню комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти. Інтеграційні процеси в освіті виводять комунікацію на якісно новий творчо-науково-юридичний рівень. Вважаємо, що інтегрування змісту різних дисциплін, їх взаємопроникнення значною мірою зумовить цілісне формування компетенцій здобувачів вищої освіти.

Отже, вища освіта має бути прогностичною, навчати на випередження, формувати професійні і особистісні якості людини, котра спроможна передбачати і проектувати своє майбутнє. Комунікативна підготовка здобувачів вищої освіти відбувається на лекціях, практичних заняттях, семінарах, у процесі самостійної, індивідуальної роботи, під час виробничої практики, має здійснюватися системно і спрямовуватися на розв'язання низки проблем професійної комунікативної діяльності, розв'язанням різноманітних конфліктів і суспільних проблем.

Емпіричне дослідження процесу формування комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти

Підбір методичного інструментарію дослідження. Для проведення емпіричного дослідження формування комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти були підібрані наступні методики:

1. Методика «Діагностика рівня сформованості та проявів комунікативної компетентності особистості» В. Ряховського.

2. Методика «Діагностика потреби у спілкуванні» Ю. Орлова.

3. Методика «Діагностика емоційних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні» В. Бойко.

4. Методика «Виявлення рівня сформованості соціально-комунікативної культури студентів» В. Тернопільської.

5. Тренінгова програма «Ефективна комунікація – успішний юрист».

Методика «Діагностика рівня сформованості та проявів комунікативної компетентності особистості» В. Ряховського дозволяє визначити загальний рівень комунікабельності в міжособистісному спілкуванні, складається з 16 запитань, на які потрібно дати відповідь «так» у разі згоди, «ні» в разі незгоди та «іноді». За кожну відповідь «так» присуджується 2 бали, «іноді» – 1 бал, «ні» – 0 балів.

Висновки про рівні розвитку комунікабельності в міжособистісному спілкуванні робилися з розрахунку: 0-8 балів – низький, 9-16 балів – достатній, 17-24 бали – середній; 25-32 бали – високий.

Методика «Діагностика потреби у спілкуванні» Ю. Орлова складається з 33 тверджень. За кожну відповідь, що відповідає ключеві, нараховується один бал.

Відповіді «так» на твердження 1, 2, 7, 8, 11, 12, 13, 14, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 28, 30, 31, 32, 33.

Відповіді «ні» на твердження 3, 4, 5, 6, 9, 10, 15, 16, 25, 27, 29.

Визначається загальна сума балів. Чим вища оцінка, тим більша потреба у спілкуванні.

Інтерпретація результатів: від 30-40 балів – високий рівень; від 20-30 балів – достатній рівень; від 10-20 балів – середній рівень; від 0-10 балів – низький рівень.

Методика «Діагностика емоційних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні» В. Бойко складається з 25 тверджень, на які потрібно дати відповіді «так» чи «ні». Методика надає можливість діагностувати перешкоди у встановленні емоційних контактів, які містять 5 параметрів: невміння керувати емоціями, дозувати їх; неадекватний прояв емоцій; негнучкість, нерозвиненість, невиразність емоцій; домінування негативних емоцій;

небажання зближуватися з людьми на емоційному ґрунті. Інтерпретація результатів проводиться за допомогою ключа до тесту.

Якщо респондент набирає від 0 до 2 балів, то він неправдивий у своїх відповідях. Якщо він набирає не більше 5 балів, то емоції, як правило, не заважають йому спілкуватися з партнерами; 6-8 балів – у нього є деякі емоційні проблеми в повсякденному спілкуванні; 9-12 балів свідчать про те, що емоції досліджуваного у певній мірі ускладнюють його взаємодію з партнерами; 13 балів і більше – емоції заважають встановлювати контакти з людьми, можливо, респондент схильний до дезадаптивних реакцій або станів.

Методика «Виявлення рівня сформованості соціально-комунікативної культури студентів» В. Тернопільської. Опитувальник складається з 40 запитань. Номери запитань 1-го рядка містять позитивні відповіді, 2-го рядку – негативні. Кожна позитивна відповідь 1-го рядка оцінюється у 2 бали, кожна негативна у 2-му – також у 2 бали. Студентам необхідно підрахувати загальну суму балів, отриманих при опитуванні за даною методикою.

Бланк для відповідей 1 3 5 7 9 11 13 15 17 19 21 23 25 27 29 31 33 35 37 39

2 4 6 8 10 12 14 16 18 20 22 24 26 28 30 32 34 36 38 40

Інтерпретація результатів: від 30-40 балів – високий рівень; від 20-30 балів – достатній рівень; від 10-20 балів – середній рівень; від 0-10 балів – низький рівень.

На основі аналізу психолого-педагогічної літератури нами було укладено та адаптовано для проведення в рамках дисципліни «Ораторське мистецтво» тренінгову програму «Ефективна комунікація – успішний юрист», яка має на меті формування комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти.

Головними завданнями тренінгової програми «Ефективна комунікація – успішний юрист» є:

- мотивувати емоційно-ціннісне ставлення до здійснення комунікації у професійній діяльності;
- формувати систему комунікативно цінних знань, умінь на основі інтеграції освітнього процесу;
- активізувати комунікативний потенціал студентів шляхом організації діалогової взаємодії.

Успіх тренінгових занять великою мірою визначається дотриманням специфічних принципів роботи групи:

- принцип активності учасників: члени групи постійно залучаються в різні дії – ігри, дискусії, вправи, а також цілеспрямовано спостерігають і аналізують дії інших учасників;
- принцип дослідницької позиції учасників: учасники самі вирішують комунікативні проблеми, а ведучий лише спонукає їх до пошуку відповідей на виникаючі питання;
- принцип об'єктивації поведінки: поведінка учасників групи перекладається з імпульсивного рівня на об'єктивний; при цьому засобом об'єктивації є зворотний зв'язок, який здійснюється за допомогою відеотехніки, а також інших учасників групи, що повідомляють своє ставлення до подій;
- принцип партнерського спілкування: взаємодія у групі будується з урахуванням інтересів усіх учасників, визнання цінності особистості кожного з них, рівності їх позицій, а також співучасті, співпереживання, прийняття один одного (не дозволяється наносити удари «нижче пояса», заганяти людину «в кут» і т.п.);
- принцип «тут і тепер»: члени групи фокусують свою увагу на негайних діях і переживаннях і не апелюють до минулого досвіду;
- принцип конфіденційності: «психологічна закритість» групи зменшує ризик психічних травм учасників.

Засобом вирішення завдань тренінгу служать групові дискусії, рольові ігри, психогімнастика. Їх питома вага змінюється в залежності від специфіки цілей групи. Саме ці прийоми дозволяють реалізувати принципи тренінгу, в основі яких лежить активний, дослідницький характер поведінки учасників.

Результати: після проходження курсу здобувачі вищої освіти оволодіють навичками ефективної взаємодії з оточуючими людьми, толерантного ставлення до інших, розвинути комунікативну культуру, отримують уявлення про власну значимість, цінність, унікальність, про свої сильні та слабкі сторони, розвинути здатність до пізнання себе та інших людей, ознайомляться з ефективними моделями поведінки, навчатися правильно визначати емоційний стан співрозмовника, передбачати його реакцію.

Отже, ми підібрали та обґрунтували методичний інструментарій для виявлення рівня сформованості комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти. Визначили основні компоненти тренінгової програми «Ефективна комунікація – успішний юрист» з урахуванням особливостей професійної діяльності майбутніх фахівців.

Результати емпіричного дослідження та їх аналіз. З метою виявлення рівня сформованості комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти нами було проведено педагогічний експеримент, який складався з трьох етапів. У дослідженні взяв участь 51 студент юридичного факультету Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, а саме: ЕГ – 26 осіб, КГ – 25 осіб.

На констатувальному етапі дослідження нами було проведено вивчення стану та зроблена первинна діагностика рівня сформованості комунікативної компетентності майбутніх фахівців за допомогою обраних діагностичних методик дослідження.

Інтерпретація, обробка та узагальнення результатів за методикою «Діагностика рівня сформованості та проявів комунікативної компетентності особистості» В. Ряховського дозволяє виявити рівні сформованості та проявів комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти (Табл. 1).

Таблиця 1. Рівні сформованості та проявів комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти за методикою «Діагностика рівня сформованості та проявів комунікативної компетентності особистості» В. Ряховського на констатувальному етапі дослідження, %

Рівень	ЕГ	КГ
Високий	12	15,4
Достатній	20	15,4
Середній	40	38,50
Низький	28	30,7

Аналіз даної таблиці свідчить про те, що в ЕГ високий рівень виявлено у 12% студентів, достатній – у 20% студентів, середній – у 40% студентів, низький – у 28% студентів. У КГ високий рівень виявлено у 15,4% студентів, достатній – у 15,4% студентів, середній – у 38,5% студентів, низький – у 30,7% студентів.

Отже, як бачимо, більшість студентів ЕГ (28%) та КГ (30,7%) не володіють нормами і способами продуктивного спілкування на достатньому рівні. Зазначеному контингенту властива імпульсивність, дратівливість у спілкуванні, уникнення обговорення серйозних тем, поверховість у судженнях. Високий рівень комунікабельності, якому властиві такі прояви, як зацікавленість у співрозмовнику, достатня толерантність у спілкуванні з іншими, відстоювання власної точки зору без запальності, відкритість у спілкуванні з новими людьми, мали в ЕГ 12% студентів та у КГ – 15,4% студентів.

Використання методики «Діагностика потреби у спілкуванні» Ю. Орлова дозволило виявити потреби здобувачів вищої освіти у спілкуванні (Табл. 2).

Таблиця 2. Рівні потреби здобувачів вищої освіти у спілкуванні за методикою «Діагностика потреби у спілкуванні» Ю. Орлова на констатувальному етапі дослідження, %

Рівень	ЕГ	КГ
Високий	16	15,4
Достатній	24	26,95
Середній	36	34,55
Низький	24	23,1

Аналіз даної таблиці свідчить про те, що в ЕГ високий рівень виявлено у 16% студентів, достатній – у 24% студентів, середній – у 36% студентів, низький – у 24% студентів. У КГ високий рівень виявлено у 15,4% студентів, достатній – у 26,95% студентів, середній – у 34,55% студентів, низький – у 23,1% студентів.

Деякі здобувачі вищої освіти рідко приймають до серця проблеми друзів, не мають звички уважно вивчати обличчя і поведінку людей, щоб зрозуміти їхній характер, схильності, здібності; їм складно увійти в довіру до людини, коли у цьому виникає потреба; вони майже не розмірковують над причинами вчинків людей, які мають до них безпосереднє відношення.

Комунікативна культура, незважаючи на важливість цього показника для професійного зростання здобувачів вищої освіти, недостатньо розвивається протягом навчання у закладі вищої освіти, що є негативним чинником.

Для діагностування рівня сформованості емоційних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні здобувачів вищої освіти нами було використано методику «Діагностика емоційних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні» В. Бойко (Табл. 3).

Таблиця 3. Рівні емоційних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні здобувачів вищої освіти за методикою «Діагностика емоційних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні» В. Бойко на констатувальному етапі дослідження, %

Рівень	ЕГ	КГ
Високий	8	7,7
Достатній	20	23,2
Середній	40	34,55
Низький	32	34,55

Аналіз даної таблиці свідчить про те, що в ЕГ високий рівень виявлено у 8% студентів, достатній – у 20% студентів, середній – у 40% студентів, низький – у 32% студентів. У КГ високий рівень виявлено у 7,7% студентів, достатній – у 23,2% студентів, середній – у 34,55% студентів, низький – у 34,55% студентів.

На жаль, частіше здобувачі вищої освіти обирали відповіді, що свідчать про уникнення комунікативної взаємодії, потребу активно переслідувати власні цілі, ігноруючи цілі й інтереси іншої людини.

Для дослідження визначення рівня сформованості соціально-комунікативної культури здобувачів вищої освіти нами було використано методику «Виявлення рівня сформованості соціально-комунікативної культури студентів» В. Тернопільської (Табл. 4).

Таблиця 4. Рівні сформованості соціально-комунікативної культури здобувачів вищої освіти за методикою «Виявлення рівня сформованості соціально-комунікативної культури студентів» В. Тернопільської на констатувальному етапі дослідження, %

Рівень	ЕГ	КГ
Високий	12	11,55
Достатній	24	23,1
Середній	36	34,55
Низький	28	30,8

Аналіз даної таблиці свідчить про те, що в ЕГ високий рівень виявлено у 12% студентів, достатній – у 24% студентів, середній – у 36% студентів, низький – у 28% студентів. У КГ високий рівень виявлено у 11,55% студентів, достатній – у 23,1% студентів, середній – у 34,55% студентів, низький – у 30,8% студентів.

Діагностика емоційних бар'єрів у спілкуванні показала, що студенти з низькими (ЕГ – 28%; КГ – 30,8%) і високими (ЕГ – 12%; КГ – 11,55%) балами складають невелику частину вибірки. Емоційні бар'єри у міжособистісному спілкуванні здебільшого перебували на середньому рівні значень (ЕГ – 36%; КГ – 34,55%). Встановлено, що основною проблемою у

спілкуванні студентів виступають невчасний або невідповідний прояв емоцій, що заважає встановлювати та налагоджувати контакт у спілкуванні. Результати дослідження вказують на те, що досліджуваних студентів приваблює соціальна значущість професії, найбільшу значущість становить прагнення допомогти людям, які цього потребують, прагнення уважно вислуховувати співбесідника, враховуючи його риси характеру.

Таким чином, основною проблемою у спілкуванні здобувачів вищої освіти в освітньому просторі закладу вищої освіти виступає невчасний або невідповідний прояв емоцій, що заважає встановлювати контакт у спілкуванні. При цьому не втрачається здатність взяти свої емоції під контроль, здатність до гнучкого емоційного реагування. Таким чином, виявлена основна проблема студентів – неадекватність прояву емоцій у спілкуванні, яку можливо поступово знизити.

Отже, освітній процес на юридичному факультеті ДНУ ім. О. Гончара має бути орієнтований на оновлення змісту спеціальних дисциплін шляхом інтеграції фахового й комунікативного компонентів, а це сприятиме підготовці здобувачів вищої освіти, які здійснюватимуть професійну діяльність з урахуванням комунікативно цінних професійних знань, високого рівня сформованості комунікативних умінь, морально-етичних відносин.

На основі результатів, отриманих на констатувальному етапі емпіричного дослідження, ми зробили висновок про доцільність впровадження в освітній процес ЗВО додаткових тренінгових занять за програмою «Ефективна комунікація – успішний юрист» зі здобувачами вищої освіти в рамках навчальної дисципліни «Ораторське мистецтво». В основу тренінгової програми «Ефективна комунікація – успішний юрист» були покладені визначені в теоретичній частині компоненти формування комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти. Для здобувачів вищої освіти важливо володіти такою комунікативною компетентністю, яка б була дієвою та водночас пов'язаною з особливостями та умовами професійної діяльності.

Для визначення впливу тренінгової програми на рівень сформованості у здобувачів вищої освіти комунікативної компетентності нами була проведена повторна діагностика обох груп досліджуваних за допомогою обраних нами раніше методик, за результатами якої ми виявили дані, наведені в Табл. 5-8.

Таблиця 5. Рівні сформованості та проявів комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти за методикою «Діагностика рівня сформованості та проявів комунікативної компетентності особистості» В. Ряховського на контрольному етапі дослідження, %

Рівень	ЕГ			КГ		
	До	Після	Динаміка	До	Після	Динаміка
Високий	12	24	+12	15,4	19,25	+3,85
Достатній	20	32	+12	15,4	23,1	+7,7
Середній	40	36	-4	38,5	34,55	+3,85
Низький	28	8	-20	30,7	23,1	-7,7

Аналіз результатів за методикою «Діагностика рівня сформованості та проявів комунікативної компетентності особистості» В. Ряховського довів, що в експериментальній групі на контрольному етапі дослідження кількість студентів, які мають високий рівень, збільшилась на 4 (з 12,0% до 24%) студента; які мають достатній рівень, – збільшилась на 3 (з 20,0% до 32%) студента; які мають середній рівень, – зменшилась на 1 (з 40% до 36%) студента; які мають низький рівень, – зменшилась на 5 (з 28% до 8,0%) студентів. У контрольній групі: кількість студентів, які мають високий рівень, збільшилась на 1 (з 15,4% до 19,25%) студента; які мають достатній рівень, – збільшилась на 2 (з 15,4% до 23,1%) студента; які мають середній рівень, – зменшилась на 1 (з 38,5% до 34,55%) студента; які мають низький рівень, – зменшилась на 2 (з 30,7% до 23,1%) студента.

Таблиця 6. Рівні потреби здобувачів вищої освіти у спілкуванні за методикою «Діагностика потреби у спілкуванні» Ю. Орлова на контрольному етапі дослідження, %

Рівень	ЕГ			КГ		
	До	Після	Динаміка	До	Після	Динаміка
Високий	16	32	+16	15,4	19,25	+3,85
Достатній	24	40	+16	26,95	34,55	+7,7
Середній	36	16	-20	34,55	30,8	+3,85
Низький	24	12	-20	23,1	15,4	-7,7

Аналіз результатів за методикою «Діагностика потреби у спілкуванні» Ю. Орлова довів, що в експериментальній групі на контрольному етапі дослідження кількість студентів, які мають високий рівень, збільшилась на 4 (з 16,0% до 32%) студента; які мають достатній рівень, – збільшилась на 4 (з 24% до 40%) студента; які мають середній рівень, – зменшилась на 5 (з 36% до 16%) студентів; які мають низький рівень, – зменшилась на 3 (з 24% до 12,0%) студента. У контрольній групі: кількість студентів, які мають високий рівень, збільшилась на 1 (з 15,4% до 19,25%) студента; які мають достатній рівень, – збільшилась на 2 (з 26,95% до 34,55%) студента; які мають середній рівень, – зменшилась на 1 (з 34,55% до 30,8%) студента; які мають низький рівень, – зменшилась на 2 (з 23,1% до 15,4%) студента.

Таблиця 7. Рівні емоційних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні здобувачів вищої освіти за методикою «Діагностика емоційних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні» В. Бойко на контрольному етапі дослідження, %

Рівень	ЕГ			КГ		
	До	Після	Динаміка	До	Після	Динаміка
Високий	16	32	+16	15,4	19,25	+3,85
Достатній	24	40	+16	26,95	34,55	+7,7
Середній	36	16	-20	34,55	30,8	+3,85
Низький	24	12	-20	23,1	15,4	-7,7

Аналіз результатів за методикою «Діагностика емоційних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні» В. Бойко довів, що в експериментальній групі на контрольному етапі дослідження кількість студентів, які мають високий рівень, збільшилась на 3 (з 8,0% до 20%) студента; які мають достатній рівень, – збільшилась на 4 (з 20% до 36%) студента; які мають середній рівень, – зменшилась на 4 (з 40% до 24%) студента; які мають низький рівень, – зменшилась на 3 (з 32% до 20%) студента. У контрольній групі: кількість студентів, які мають високий рівень, збільшилась на 1 (з 7,7% до 11,55%) студента; які мають достатній рівень, – збільшилась на 1 (з 23,2% до 26,95%) студента; які мають середній рівень, – не змінилась; які мають низький рівень, – зменшилась на 2 (з 34,55% до 26,95%) студента.

Таблиця 8. Рівні сформованості соціально-комунікативної культури здобувачів вищої освіти за методикою «Виявлення рівня сформованості соціально-комунікативної культури студентів» В. Тернопільської на контрольному етапі дослідження, %

Рівень	ЕГ			КГ		
	До	Після	Динаміка	До	Після	Динаміка
Високий	12	24	+12	11,55	15,4	+3,85
Достатній	24	36	+12	23,1	30,8	+7,7
Середній	36	28	-8	34,55	30,8	+3,85
Низький	28	12	-16	30,8	23	-7,7

Аналіз результатів за методикою «Виявлення рівня сформованості соціально-комунікативної культури студентів» В. Тернопільської довів, що в експериментальній групі на контрольному етапі дослідження кількість студентів, які мають високий рівень, збільшилась на 3 (з 12,0% до 24%) студента; які мають достатній рівень, – збільшилась на 3 (з 24% до 36%) студента; які мають середній рівень, – зменшилась на 2 (з 36% до 28%)

студента; які мають низький рівень, – зменшилась на 4 (з 28% до 12%) студента. У контрольній групі: кількість студентів, які мають високий рівень, збільшилась на 1 (з 11,55% до 15,4%) студента; які мають достатній рівень, – збільшилась на 2 (з 23,1% до 30,8%) студента; які мають середній рівень, – зменшилась на 1 (з 34,55% до 30,8%) студента; які мають низький рівень, – зменшилась на 1 (з 30,8% до 23%) студента.

Як свідчать представлені дані, отримані на контрольному етапі педагогічного експерименту, простежуються чітко виражені кількісні та якісні зміни в показниках рівня сформованості комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти – учасників експериментальної групи. Показники респондентів контрольної групи майже не змінилися. Тобто аналіз одержаних результатів свідчить, що використання на формувальному етапі запропонованої тренінгової програми «Ефективна комунікація – успішний юрист» в експериментальній групі здобувачів вищої освіти сприяє суттєвому підвищенню їх рівня сформованості комунікативної компетентності у процесі вивчення курсу «Ораторське мистецтво».

Тобто за умов цілеспрямованого педагогічного впливу здобувачі вищої освіти з низьким, середнім, достатнім рівнем сформованості комунікативної компетентності можуть «плавно переходити» на наступний рівень сформованості комунікативної компетентності.

Таким чином, можемо стверджувати, що проблема формування комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти стоїть сьогодні дуже гостро, вимагає розробки та впровадження в освітній процес дієвих методів навчання, які б забезпечували формування цієї компетентності. Цей досвід необхідно враховувати на рівні освітньо-професійних програм, навчальних планів, робочих навчальних програм дисциплін для підготовки здобувача.

Перспективами подальших розвідок у даному науковому напрямку є дослідження педагогічних умов та технологій формування комунікативної компетентності здобувача вищої освіти у процесі професійної підготовки.

Література

1. Барко В. І. Психологія управління персоналом органів внутрішніх справ: монографія / В. І. Барко. – К.: Ніка центр, 2009. – 448 с.
2. Бандурка О. М. Юридична деонтологія : підручник / О. М. Бандурка, О. Ф. Скакун. – Х.: Вид-во НУВС, 2002. – 336 с.
3. Білоножко А. В. Соціально-психологічні чинники становлення комунікативної культури майбутнього юриста в процесі професійної підготовки: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05 / А. В. Білоножко; Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К., 2008. – 21 с.
4. Губарева О. С. Психологічні особливості формування професійної компетентності працівників ОВС: автореф. дис. ... канд. психолог. наук: спец. 19.00.06 «Юридична психологія» / О. С. Губарева. – Х., 2005. – 19 с.
5. Гусарев С. Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності): навч. посіб. / С. Д. Гусарев, О. Д. Тихомиров. – К.: Знання, 2005. – 655 с.
6. Дибкова Л. М. Індивідуальний підхід у формуванні професійної компетентності майбутніх економістів: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Л. М. Дибкова. – К., 2006. – 20 с.
7. ДСВО МОНУ. Галузевий стандарт вищої освіти України. Освітньо-професійна програма бакалавра галузі знань 081–право спеціальності 081–право. – Вид. офіц. тимчас. – Рівне, 2015. – 38 с.
8. Жуков Д. Д. Комунікативна компетентність юриста: компоненти, критерії та рівні прояву / Д. Д. Жуков // Молодий вчений. – 2009. – № 9. – С. 108-110.
9. Журавський В. Юридична освіта в Україні: сучасний стан та напрями вдосконалення / В. Журавський, О. Копиленко // Право України. – 2004. – № 11. – С. 3-6.

10. Козак С. І. Формування іномовної комунікативної компетенції майбутніх фахівців морського флоту: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. / С. І. Козак. – Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – О., 2007. – 20 с.
11. Концепція розвитку вищої юридичної освіти в Україні – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/koncepciya-vdoskonalennya-pravnichoyi-yuridichnoyi-osviti-dlya-fahovoyi-pidgotovki-pravnika>.
12. Мороз Л. Професійно-педагогічний тренінг у становленні особистості фахівця (на прикладі працівників ОВС): монографія / Л. Мороз // Київський нац. ун-т внутрішніх справ. – К.: Надвірнянська друкарня, 2007. – 312 с.
13. Насіленко Л. А. Використання інноваційних технологій навчання на заняттях з судової риторики / Л. А. Насіленко // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2012. – № 4 (22). – С. 253-259.
14. Підручна З. Ф. Формування професійної комунікативної компетентності майбутніх перекладачів у процесі фахової підготовки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти / З. Ф. Підручна; Терн. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. – Тернопіль, 2008. – 22 с.
15. Родигіна І. В. Компетентісно орієнтований підхід до навчання / І. В. Родигіна. – Х.: Вид. група «Основа», 2006. – 96 с.
16. Хабермас Ю. Комунікативна дія і дискурс / Ю. Хабермас // Першоджерела комунікативної філософії. – К.: Либідь, 2006. – С. 84-98.
17. Хуторской А. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования / А. Хуторской // Народное образование. – 2003. – № 2. – С. 58-64.
18. Янкина Н. В. Формирование межкультурной компетентности студента университета: дисс. ... д-ра пед. наук: 13.00.08. / Н. В. Янкина. – Оренбург, 2006. – 360 с.

2.11. Olena Perevorska, Iryna Kobzieva, Tetyana Pryhodko. COMMUNICATIVE COMPETENCE DEVELOPMENT IN HIGHER EDUCATION STUDENTS

The article describes the content and components of communicative competence. Basing on the analysis of scientific and methodological literature, where scientists suggested various components of communicative competence, we have found out that the content of communicative competence should be adequate to the psychological structure of a personality. Communicative competence is a result of educational, cognitive and practical activities, as well as one's personal life experience. The article highlights ways of communicative competence development in higher education students. The authors identified and substantiated research methods that ensure communicative competence development in higher education students. The paper presents the research results of the level of communicative competence in higher education students analyzed and conclusions drawn. Continued research in to the given issue appears is fully justified.

2.12. Nataliia Storonska. THE VECTOR OF SCIENTIFIC ACTIVITY OF THE INSTITUTE OF MUSICAL ART IN DROHOBYCH IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN PEDAGOGY, ART AND CULTURE

The article describes the concept of a science school in an artistic environment. Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University teaching staff's scientific achievements are systematized and analyzed in the context of the development of contemporary academic art of Ukraine.

2.13. Yevdokiia Kharkova, Olha Shapovalova, Svitlana Parfilova, Olena Gavrilov. CHARACTERISTICS OF MENTORING TECHNOLOGY IN PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF FUTURE TEACHERS OF PRESCHOOL EDUCATION INSTITUTIONS

On the basis of the study, it has been determined that mentoring is a form of interpersonal subject-subject interaction in joint activities aimed at developing applied professional competences of a young teacher and a mentor with the aim of a purposeful professional development of a young teacher and a mentor.

The analysis of scientific sources has allowed to design the technological model of professional development of a young teacher on the basis of mentoring in conditions of a preschool education institution, which contains the following blocks: theoretical-target as scientific substantiation of conceptual ideas, approaches, principles; organizational-technological as a specially organized technology of interaction; reflexive-corrective as a complex of diagnostic methods, criteria, levels and result of professional development of young teachers. Four consecutive stages of introduction of young teachers' professional development technology based on mentoring in conditions of PEI are distinguished: analytical-prognostic, problem-search, operational-technological, reflexive-corrective. Implementation of this technology takes place at several levels: administrative, team (collegial), mentoring and operational (personal).

2.14. Svitlana Shekhavtsova. THE SYSTEM OF FUTURE TEACHERS' SUBJECTNESS FORMATION IN THE COURSE OF PROFESSIONAL TRAINING: A SYSTEMATIC APPROACH

The article deals with the problem of forming future teachers' subjectness in the course of professional training. The purpose of the article is to develop a system of forming future teachers' subjectness in the course of professional training in the context of a systematic approach. The systematic approach gives an opportunity to consider future teachers' subjectness in the course of professional training with their involvement in various activities in the structure of vocational and pedagogical activity as a system, in the interconnection and interaction of all components and elements of this system. The system of forming future teachers' subjectness in the course of professional training involves: the exchange of cultural meanings between the subjects of learning, which takes place in the process of dialogic, creative educational interaction; the decisive role in the professional development of the future teacher is played by the educational environment of the university.

2.4. Olha Zaitseva – PhD of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, Hlukhiv, Ukraine

2.5. Larysa Kardash – PhD in Philology, Associate Professor, Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University, Pereiaslav-Khmelnytskyi, Ukraine

2.6. Mykola Kravchenko – PhD in Economics, Associate Professor, Dnipro State Agrarian and Economic University, Dnipro, Ukraine

Lubov Kravchenko – Postgraduate Student, Dnipro Academy of Continuing Education, Dnipro, Ukraine

2.7. Snizhana Kubrak – PhD of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Zhytomyr National Agroecological University, Zhytomyr, Ukraine

2.8. Olena Kulyk – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University, Pereiaslav-Khmelnytskyi, Ukraine

2.9. Jevgenija Nevedomsjka – PhD of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, Ukraine

2.10. Liudmyla Ovsienko – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, Ukraine

2.11. Olena Perevorska – PhD in Philology, Associate Professor, Oles Gonchar Dnipro National University, Dnipro, Ukraine

Iryna Kobzieva – Head of Educational-Methodical Laboratory, Dnipro Academy of Continuing Education, Dnipro, Ukraine

Tetyana Pryhodko – PhD of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Oles Gonchar Dnipro National University, Dnipro, Ukraine

2.12. Nataliia Storonska – Leading Concertmaster, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Drohobych, Ukraine

2.13. Yevdokiia Kharkova – PhD of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko, Sumy, Ukraine

Olha Shapovalova – PhD of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko, Sumy, Ukraine

Svitlana Parfilova – PhD of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko, Sumy, Ukraine

Olena Gavrilov – PhD of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko, Sumy, Ukraine

2.14. Svitlana Shekhavtsova – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Luhansk Taras Shevchenko National University, Starobilsk, Ukraine